

Årets sten 2016

Kolmårds marmor

Den kallas Stenarnas diva. Snart kan den vara ett internationellt geologiskt arv – en natursten som har en särskild betydelse för människans kulturarv. Kolmårdsmarmor är Årets sten 2016.

TEXT PETER WILLEBRAND

NK i Stockholm är en av Sveriges mest kända byggnader med rikligt förekommande Kolmårdsmarmor.

”**K**olmårdsmarmor, bryts det fortfarande?”

Ett av de mesta klassiska köksverktygen i svenska hem är den grönsvarta morteln i sten. Få känner till historien bakom dess uppkomst, än färre känner till att Kolmårdsmarmor fortfarande bryts.

Christer Eriksson är en av eldsjälarna bakom Marmorbruksmuseet i Kolmården. Det invigdes 2008 av dåvarande landshövdingen Björn Eriksson, som med ett symboliskt hugg delade ett marmorblock i två delar.

– Vi gör vad vi kan för sprida kunskap om historien och betydelsen för bygden. Vi brukar ha runt 4 000 till 5 000 besökare per år, de flesta kommer sommartid, säger Christer Eriksson.

Lagom till invigningen hade även den lokala hembygdsföringen i Krokek återuppbyggt en komplett marmorverkstad som i dag är en levande del av museet. Christer Eriksson utgör själv den femte generationen som arbetade i bruket.

– Ett tag var vi tre generationer samtidigt, säger han.

När Björn Eriksson höjde släggan vid invigningen hade 30 år gått sedan det sista blocket lämnade Kolmårdens marmorbruk. Det sågs som slutet på en drygt trehundraårig industriell epok som påbörjades i slutet av 1600-talet, när den belgiske bildhuggaren Nicolaus Millich fick i uppdrag att smycka både Stockholms och Drottningholms slott.

Tillsammans med två kompanjoner, affärsmannen Henrik Cletscher och hovmålaren David Klöcker, fick Millich 1673 ensamrätten att kommersiellt exploatera den täkt som tidigare tillhörde kronan.

Rätten inskränkte sig inte enbart till Kolmården, utan omfattade all marmorbrytning i landet för 25 år framåt. Detta blev starten för Marmorbruket. Men brytningen blev blygsam och inte särskilt uthållig. Verksamheten mer eller mindre avstannade med Karl XII:s död 1718 och stormakttidens sammanbrott, som bland annat innebar att Norrköping

brändes till grunden av ryska trupper.

Det var först när återbyggnaden av Stockholms slott påbörjades tio år senare som marmorbruket fick nytt liv, men nu med andra ägare vid rodret.

Den resterande delen av 1700-talet och en bra bit in på 1800-talet följer brukets utveckling i stort sett Sveriges samhällsutveckling. Ägarna, företrädesvis adelsmän i olika konstellationer, hamnar på obestånd och byts ut, och brukets framtid är

gång efter annan oviss. Vid mitten av 1800-talet bolagiseras bruket och säljs så småningom till ett engelskt bolag, innan det går i konkurs. Efter ännu en nystart återupptas verksamheten i liten skala.

Det är först i början av 1900-talet som verksamheten moderniseras industriellt och Kolmårdsmarmor börjar marknadsföras internationellt. Det sätter fart på exporten och vid mitten av 30-talet har bruket 136 anställda.

När efterkrigstidens stora bostadsprojekt drar i gång och nya billigare byggnadsmaterial tar över minskar

▲ Kontrollrummet i Porjus kraftstation i Lappland. Hela kontrollpanelen är klädd i marmor, bland annat från Kolmården, för att isolera strömförande delar.

efterfrågan igen. Dessutom är det svårt att konkurrera med importerad marmor från länder som Italien, Spanien och Portugal.

Ar 1978 stänger bruket, men även om verksamheten går i graven betyder det inte slutet för brytningen. Det finns en fortsatt efterfrågan, men av de en gång 65 aktiva brotten återstår i dag endast ett: Oxåker. Det drivs av familjeföretaget Borghamns Stenförädling, som har ett täktillstånd som sträcker sig fram till 2025.

– De senaste åren har det skett en kraftig ökning av efterfrågan på just Kolmårds marmor. Produktionen har mer än fördubblats och utgör i dag drygt 50 procent av vår totala produktion, säger Mats-Ola Ericsson, stenmästare, vd och familjeföretagare i tredje generationen.

Produktionsvolymen ligger nu på drygt 5 000 kvadratmeter per år.

En stor del av ökningen sammanfaller med utvecklingen på den privata

bostadsmarknaden, förklarar Mats-Ola Ericsson.

– Många privatpersoner vill i dag ha Kolmårds marmor i kök, hall och badrum. Dessutom blir den allt vanligare som inredningsdetalj, vi har till exempel inlett ett samarbete med Skeppshult för att möta just den trenden (se sid 7).

Bostadsrättsföreningar är en annan stor målgrupp för företaget.

– Omvandlingen till bostadsrätter har bland annat lett till att fler föreningar inreder vindsvåningar och bygger ut och restaurerar trappor och trapphus för att gå i samma stil som de äldre delarna i husen.

Företaget har också jobbat aktivt med att marknadsföra Kolmårds marmor, väl medvetet om att många lever i tron i att den inte längre går att få tag på.

– I dag finns ett generationsgap bland arkitekter. Kännedomen om Kolmårds marmor är fortfarande hög bland äldre arkitekter, men nu börjar vi även nå ut till de yngre generationerna. Det har förstås varit oerhört viktigt för

oss att öka kännedomen och hitta nya användare, samtidigt visar det hur lätt ett varumärke tappar i styrka om man inte underhåller det.

Det handlar också om att säkra framtiden för Borghamns Stenförädling. En ny generation står beredd att ta vid. Mats-Olas son Tim håller på att utbilda sig till stenmästare och arbetar redan i företaget.

– Vi har genomfört en investeringsfas de senaste åren. Därför är det extra glädjande att kunna konstatera att någon i familjen är villig att bygga vidare på den, säger Mats-Ola Ericsson.

– Samtidigt har det varit väldigt lärorikt för mig att lära upp en ny generation. Kunskapsöverföring går ju alltid åt två håll och jag har fått lära mig mycket om den nya teknikens möjligheter. Ibland har till och med jag blivit överbevisad om att tekniken kan åstadkomma samma perfektion som jag tidigare har hävdad att bara handen klarar. ■

FOTO: DAVID NAYLOR/UPPSALA UNIVERSITET

Universitetshuset, Uppsala universitet. Ett stort restaureringsarbete pågår, där Marmor & Granit har fått uppdraget att tillverka nya stendetaljer.

”I dag finns ett generationsgap bland arkitekter. Kännedomen om Kolmårdsmarmor är fortfarande hög bland äldre arkitekter, men nu börjar vi även nå ut till de yngre generationerna.”

FOTO: ANNARUT FRIDHOLM

Detalj från hisshall i Folksamhuset på Söder i Stockholm.

FAKTA

UTMÄRKELSEN OCH STENEN

- Sveriges Stenindustriförbund utser varje år Årets sten. Tidigare har bland annat Öländsk kalksten och Diabas fått utmärkelsen. Utmärkelsen syftar till att lyfta utvalda svenska stensorter och på det sättet öka kunskapen om natursten.
- Motiveringen till valet av Kolmårdsmarmor som Årets sten 2016 lyder: "Kolmårdsmarmor har en viktig plats i svensk stenhistoria och utses till Årets svenska sten 2016 för sin utsökta elegans. Likt en stens diva hör den till en av de exklusivare marmorsorterna med nyanser från ljusgrönt till grönsvart, vilket har inspirerat arkitekter och konstnärer under århundraden."
- Kolmårdsmarmor är Östergötlands landskapssten och den är i dag eftertraktad även internationellt.

En diva med vardagligt ansikte

DEN ÄR STENARNAS primadonna. Samtidigt möter Kolmårdsmarmor oss i mängder av vardagsmiljöer, som hissar och trapphus.

– Kolmårdsmarmor har två ansikten, kanske hänger det samman med att den tar för sig på ett helt annat sätt än till exempel Carraramarmor, som är lite svalare och klassiskt neutral, säger arkitekten **Rasmus Wærn**, som ägnar stenen stort utrymme i boken *Stenarkitektur*.

Hans favoritexempel är Folksamhuset på Söder i Stockholm som stod färdigt 1960. Fasaden utgörs av drygt 7 000 kvadratmeter Ekebergsmarmor medan de 28 våningsplanen och hisshallarna får sin karaktär av Kolmårdsmarmorns naturliga variation.

– De anställda har till och med kunnat orientera sig mellan våningsplanen med hjälp av de olika nyanserna, säger Wærn.

VALET AV MARMOR var kontroversiellt och rimmade illa med tidsandan och folkhemmets kärnvärden. Dåvarande finansministern Gunnar Sträng reagerade starkt.

– Han ville hellre ha granit. Så blev det också när Folksam senare byggde kontoret i Farsta. Där är fasaden i Röd Vånga.

Marmorns starka symbolvärde gör också att den ofta har fått stå tillbaka för andra, mindre "utmanande" alternativ.

– Den kopplas lätt samman med ett slags brackighet som du inte riskerar att stämpelas med om du till exempel väljer en jordnära kalksten, som Öländskalksten.

RASMUS WÆRN ÄR övertygad om att ett marmorklätt hus skulle dra på sig samma kritik i dag som i början av 60-talet.

– När börsbubblor spricker kan överdådig inredning vara skäl nog att fälla vd:n. Journalister brukar inte vara sena att peka ut marmor på huvudkontoret som ett bevis på bristande kostnadskontroll, trots att andra material kan vara betydligt dyrare.

Samtidigt har marmor upplevt en renässans de senaste åren och den internationella branschsammanlutningen EuroRoc förutspår en starkt ökad efterfrågan.

– Allt går i cykler. Vi har haft en våg av gråa nyanser en längre tid, då blir det naturligt med en motreaktion, säger Rasmus Wærn.

Dopfunn från 1200-talet, Östra Eneby kyrka, Norrköping.

Ingångsportal, Tändstickspalatset, Stockholm.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS/HOLGER ELLGAARD/CC

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS/HARRI BLOWBERG/CC

Kolmårdsmarmor kan bli geologiskt arv

Kolmårdsmarmor är en metamorf bergart, i praktiken en kalksten som har omvandlats under stort tryck, som bildades för cirka två miljarder år sedan. Det typiska utseendet, med mörka eller grönaktiga ådror, kommer från det höga inslaget av andra mineral än kalцит, som är typisk för bland andra Carraramarmor.

Det är framför allt silikatmineralet serpentin som ger Kolmårdsmarmor typiska nyanser, som går från ljusgrönt till nästan grönsvart.

Det är också dessa nyanser som har gett den status som en av de mest exklusiva marmorarterna. Den brukar bland annat kopplas samman med byggnader som Stockholms stadshus, Kreugers Tändstickspalats, Operan i Paris och Rockefeller Center i New York.

KOLMÅRDSMARMORN HAR en betydligt längre historia än den som sammanfattas i den industriella epoken. Redan på 1200-talet tillverkade man föremål i Kolmårdsmarmor. Det mest kända

exemplet är dopfunnen i Östra Eneby kyrka i Linköpings stift.

Ett arbete med att göra Kolmårdsmarmor till ett internationellt geologiskt arv påbörjades av framlidne Anders Wikström, tidigare statsgeolog vid Sveriges Geologiska Undersökning, SGU.

Han skrev bland annat en uppsats om Kolmårdsmarmor som publicerades av Geological Society i London förra året, som en del i ansökan om att klassa stenen som ett geologiskt arv under beteckningen Global Heritage Stone Resource.

DET ÄR EN UTMÄRKELSE för naturstenssorter som anses ha haft särskild betydelse för människans kulturarv, allt från byggnader till konst. Tillsammans med Hallanddiagnejsen och Älvdalsporfyren tillhör Kolmårdsmarmor svenska stensorter som SGU deltagit i beskrivandet av.

SGU bedriver i dag ett brett arbete med att internationellt lyfta betydelsen av det unika svenska geologiska arvet. I Wikströms frånfälle drivs ansökan

vidare av hans spanske kollega, professor Dolores Pereira vid Universitetet i Salamanca.

BJÖRN SCHOUENBORG, geolog och forskare, är president för organisationen som står bakom Global Heritage Stone Resource. Han ansvarar, tillsammans med kolleger på SGU, för motsvarande beskrivning och publikation som gäller Hallanddiagnejsen.

– Arbetet med att behandla alla nomineringar har påbörjats och den första utmärkelsen fick Portalandstenen under 2015. Arbetet kommer att pågå länge till. Det står många internationella stensorter på kö och flera internationella möten återstår.

Han räknar med att flera svenska stensorter kommer att bli aktuella så småningom. Både Bohusgraniten och den Öländska kalkstenen "ligger i röret".

– Vi får ta det i etapper, det får inte gå inflation i svenska förslag säger Björn. ■

